

¹² Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 4402, оп. 1, спр. 216. — Арк. 26.

¹³ VIII Всесоюзный съезд ВЛКСМ 5–16 мая 1928 г. Стеног. отчет. — М., 1928. — С. 13–30.

¹⁴ Коэн С. Бухарин. Политическая биография. 1888–1938. — М., 1988. — С. 437.

¹⁵ Докладно див.: Димерська Л. Сталінський антисемітизм у структурі ідеології російсько-імперського комуністичного месіанства // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2001. — № 3. — С. 79–99.

¹⁶ Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. — К., 1991. — С. 196.

¹⁷ Див.: Кульчицький С. Курс — українізація // Родина. — 1999. — № 8. — С. 110.

¹⁸ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. — Т. 1. — К., 1976. — С. 874–875.

Кравченко П.М.

**Динаміка соціально-політичних настроїв
робітничого класу України
в 1920-1930-х рр.
(на прикладі новобудов)**

За 20–30-ті рр. ХХ ст. в радянській Україні відбулися кардинальні зміни в усіх сферах економічного та суспільно-політичного життя. В результаті модернізаційних процесів поставало суспільство, засноване на якісно нових принципах. Проте його становлення супроводжувалося складними суспільно-політичними процесами, пов'язаними, зокрема, з початком прискореної індустріалізації. Особливе місце у дослідженні мало б займати зміна світогляду українського селянина, який, згідно волі вищого партійно-державного керівництва СРСР, став пролетарем. На жаль, ця проблема не стала предметом вивчення у сучасній вітчизняній історіографії.

Метою даної розвідки є дослідження на прикладі новобудов динаміки соціально-політичних настроїв робітничого класу України в 1920–1930-х рр.

Форсована індустріалізація при незначних фондах матеріального стимулювання у другій половині 1920-х рр. в Україні, як у СРСР в цілому, привела до спроби інтенсифікації трудового процесу, раціоналізації виробництва за рахунок трудящих. Це викликало суттєве зниження життєвого рівня, наростання негативних соціально-політичних настроїв робітників.

Досить яскраво це проявлялося в трудових колективах будівельників. Як свідчать документи, їх, перш за все, не влаштовували заробітки. Питання заробітної плати, розцінок найчастіше ставали причинами страйкових настроїв на будовах у другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр., про що свідчать донесення ДПУ УСРР.

Зауважимо, що будівельні роботи вимагали в більшості випадків некваліфікованої праці, винагорода за яку була малою. Зарплата жінок на будовах, які у переважній більшості випадків виконували некваліфіковану роботу, за даними жовтня 1928 р. не досягала 40 крб. Зважаючи на високі ціни, це було дуже мало¹. Проте незадоволення заробітками проявлялося частіше не в робітників низької кваліфікації, а у кваліфікованих будівельників. На наш погляд, це пояснювалось їх більшою організованістю у відстоюванні своїх інтересів на відміну від вчорашніх селян, які складали переважну більшість робітників на будовах. Так, внаслідок низьких заробітків відмовились від роботи каменярі Горлівського рудоуправління, які будували коксові печі (1926 р.). У Сталінському окрузі у тому ж році на двох дільницях Індубуду (будівельний трест) внаслідок незадоволення низькими розцінками 15 липня 50 бетонярів покинули роботу і пішли з будови².

Загалом, зниження розцінок було характерним явищем для періоду розгорнутого індустріального будівництва. У результаті переукладення взимку 1926–1927 та 1928–

1929 рр. колективних договорів, тарифної реформи, перегляду норм виробітку різко посилилась зрівнялівка, впала реальна зарплата. Ще більше погіршило ситуацію введення карткової системи.

Періодичний перегляд норм оплати праці в бік зниження мав, на наш погляд, конкретну мету — перш за все домогтися зниження собівартості будівництва, яке було високим в силу низької продуктивності праці, й інтенсифікувати роботу будівельників. З цим була незгодна значна, якщо не більша, частина робітників. Серйозний конфлікт відбувся, наприклад, на Дніпробуді. Першого липня 1927 р., з причини низьких розцінок, затримки зарплати й грубого ставлення адміністрації припинили роботу вантажники. Наступного дня відбулися збори незадоволених, на яких, крім названих вище проблем, адміністрація була звинувачена в обмані — “при вербовці обіцяли все, а насправді нічого немає”³. Тобто, справжні умови праці та побуту на будові були далекими від тих, про які йшла мова під час набору робочої сили в республіці та за її межами.

Невдоволення на будівництві Дніпровської гідроелектростанції на побутовому ґрунті зберігалось і в наступні місяці. У серпні 1927 р. там відбулися збори будівельників, що проживали у робітничому селищі № 1, викликані поведінкою коменданта. Поставлена вимога — замінити коменданта — не була виконана. Лише у жовтні незадоволення пішло на спад з причини, як свідчить документ, розуміння робітниками безперспективності боротьби з адміністрацією⁴. Проте у цьому ж місяці на будові знову виникло незадоволення низькими розцінками, у зв’язку з чим збирались кинути роботу каменярі, що будували селище для американських спеціалістів. У цей же час відмовились працювати за існуючими розцінками вантажники, яким недоплатили за роботу у вихідні дні⁵.

У 1928 р. на ряді будов відбулися страйки з причин підвищення норм виробітку. З цієї причини, наприклад, у липні відмовились від роботи 430 будівельників Індубуду

в Алчевську. Очевидно, що адміністрація будівництва продовжувала переглядати виробничі плани в бік їх збільшення, тому що у жовтні того року з тих же причин страйкувало 250 чол⁶. У серпні 1928 р. відбувся страйк 731 робітника Будівельного бюро Донвугілля, які вимагали підвищення зарплати на 50 %⁷.

У травні–червні 1930 р. були введені єдині всеукраїнські норми й поясні розцінки, внаслідок чого заробітна плата будівельників знову зменшилась, що в черговий раз призвело до конфліктів між ними та адміністрацією. Наявні документи свідчать про страйкові настрої серед будівельників в Артемівському, Луганському, Криворізькому та Сталінському округах, у м. Києві, м. Одесі, крім того, на відомих всій країні новобудовах — Харківському тракторному заводі та Дніпробуді⁸. На Тракторобуді незадоволення зменшенням зарплати доповнилось обуренням будівельників з приводу обрахунків при її видачі⁹.

Така реакція викликала занепокоєння партійних та господарських органів. У зв'язку з цим викликають цікавість розуміння ними причин незадоволення будівельників. В одному з документів відзначено, що головна причина невдоволення робітників полягає в недостатньому роз'ясненні їм необхідності проведених заходів з боку інженерно-технічних працівників та господарників, які віднесли до нових розцінок “з консерватизмом”, а деякі “з ворожістю”. Пояснення причин зниження зарплати вимагалось давати робітникам таке: воно викликане не зниженням розцінок, а неправильною організацією праці, недостатньою увагою до її раціоналізації, недостатнім застосуванням методів соціалістичного змагання й ударництва¹⁰. Зрозуміло, що подібні пояснення не могли компенсувати робітникам втрат у заробітній платі і аж ніяк їх не влаштовували.

Траплялись на новобудовах випадки, які носили яскраво виражений антирадянський зміст і, зрозуміло, більше турбували адміністрацію та органи безпеки. Так, у листопаді 1929 р., за повідомленням ДПУ, на лівому березі Дніп-

робуду на телеграфному стовпі була виявлена листівка, написана від руки російською мовою “Відозва до народу”. Зміст її був наступним (стиль збережено — П. К.): “Селяни, скинемо це ярмо 12-ї революції. Усій радянській проституції треба дати такий удар, щоб не побачив земний шар...”¹¹.

Жорстка адміністративна система дедалі більше змушувала можливості робітників на будовах відстоювати свої інтереси. Все частіше, як свідчать документи, адміністрація змушувала припиняти страйк, погрожуючи звільненням¹², що в умовах введення трудових книжок та записів у них причин звільнення ставило робітників у складне становище.

Поступово активні форми протесту зникли. Крім вказаних вище причин, важливим моментом було посилення репресій проти незадоволених. Показовим було рішення закритого засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 15 червня 1928 р. про проведення чистки колективу будівельників Дніпробуду. Порядок і форми проведення якої доручалось розробити наркому внутрішніх справ, голові ДПУ УСРР В. Балицькому спільно з генеральним секретарем ЦК КП(б)У С. Косіором. У постанові зазначалось, що “очищення повинно проводитися в порядку органічної роботи самою адміністрацією Дніпробуду”¹³, тобто акцію необхідно було провести без видимого втручання репресивних органів.

Сама “чистка” будови “від шкідливих антирадянських елементів” проходила з першого липня 1928 р. по перше квітня 1929 р. За час її проведення з будови було звільнено 666 чоловік, у тому числі: ворожого антирадянського елемента — 102 чол., за прогули — 160 чол., за систематичне п’янство і хуліганство — 107 чол., за корисливість — 52 чол., за крадіжку будівельних матеріалів — 24 чол., за невиконання розпоряджень адміністрації і порушення правил внутрішнього розпорядку — 42 чол., за антисемітизм — 1 чол., за невідповідність своєму призначенню —

27 чол., за халатність, симуляцію, грубіянство — 8 чол., інші причини — 143 чол.¹⁴

Звільнення неблагонадійних з будови продовжувались і дедалі більше набирали характеру боротьби з класовим ворогом. Так, за 1929 р. внаслідок чергової перевірки колективу будівельників на Дніпробуді було виявлено й “вичищено” 174 чоловіки, які вважались контрреволюційно настроєними. Необхідність нещадної боротьби постійно ініціювалася та підсилювалася партійними органами. Так, за думкою секретаря парткому Дніпробуду Є. Г. Макара, в 1929 р. “випадковий елемент” на будівництві електростанції становив 25 %¹⁵. Така заява в умовах хронічного невиконання планів могла розумітись лише як заклик до виявлення “ворогів і саботажників”.

Систематичний зрив планів робіт, викликаний комплексом причин в умовах масштабної стихійної індустріалізації змушував владні структури посилювати політику позаекономічного примусу. Вона мала на меті за допомогою залякування, грубого адміністративного тиску посилити “боротьбу” за виконання виробничих завдань будь-якою ціною й разом з тим придушити всяке незадоволення.

Міграції великої кількості робочої сили внаслідок поганих соціально-побутових умов, зростання крадіжок побутові негаразди та зростання невдоволення спричинили до прийняття постанови політбюро ЦК КП(б)У від 2 січня 1931 р. про посилення охорони промислових підприємств. Її у метю була очистка підприємств від “антирадянського соціально-ворожого елемента”. Особливу увагу рекомендовано було звертати на новоприбулих робітників, а ДПУ зобов’язувалось продовжувати чистку¹⁶.

Низові структури все частіше почали пояснювати труднощі на будовах не безгосподарністю, а шкідницькою діяльністю “ворожих елементів”. Так, в інформації про стан роботи на Тракторобуді (березень 1931 р.) причини невиконання планів бачили перш за все в діяльності “класово ворожого елемента”¹⁷.

Таким чином, пошуки причин зривів планових завдань дедалі більше почали зводитись до виявлення “ворогів соціалізму”. У матеріалах по обстеженню комсомольської організації Азовсталі за квітень 1932 р. вказано, наприклад, що на будівництві є до 10–15 % декласованих елементів і розкуркулених¹⁸. Репресії та постійна їх загроза в умовах жорсткого адміністративного тиску поступово входили в життя трудових колективів і ставали нормою.

Для років прискореної індустріалізації характерним було постійне зростання цін на харчові та промислові товари, що в умовах зниження розцінок та підвищення виробничих планів знижувало життєвий рівень робітників. Передбачаючи незадоволення робітників підвищенням цін, партійне керівництво докладало чимало зусиль у напрямку роз’яснення причин цього небажаного явища. У цьому відношенні представляють інтерес матеріали зборів робітників-будівельників на будівництві Азовсталі 1 січня 1932 р., що були проведені з приводу прийняття постанови РНК СРСР про підвищення цін на товари широкого попиту.

Відповідно до розпоряджень партійних органів, доповідачі проводили роз’яснення причин підвищення цін, виходячи з того, що цього вимагала, перш за все, необхідність збільшення капіталовкладень на дальший розвиток важкої і легкої промисловості. Далі причинами підвищення цін називались: розрив між продуктивністю праці і зарплатою, збільшення капіталовкладень на створення продовольчої бази для покращення робітничого постачання та необхідність зміцнення курсу карбованця і реальної зарплати.

Проте не всіх робітників задовольняло таке тлумачення зростання цін, свідченням чого були їх запитання. Всього на проведених на будівництві 32-х зборах від робітників поступило 165 запитань, які головним чином стосувались того, як відіб’ється підвищення цін на матеріальному становищі робітників. Однак були питання, які однозначно розцінювалися владою як контрреволюційні: “Чому в

п'ятирічному плані Ілліч (В. І. Ленін. — П. К.) передбачав підвищення зарплати і зниження цін, а виходить навпаки?"; "Звідки буде брати селянин товари на ринок, коли хлібозаготівлі закінчатся?". Один з робітників заявив, що "грошей у робітників нема, з робочих останні соки витягують. Ті, хто приймає постанови, вони користуються закритими розподілювачами"¹⁹.

Невдоволення, викликалось, перш за все, розривом між деклараціями влади про постійне покращення матеріального становища робітничого класу та реальним станом речей, яке свідчило про постійне падіння життєвого рівня. У той же час спостерігалось глухе невдоволення формуванням привілеїв для партійної та господарської номенклатури, що суперечило заявам останньої про рівність.

На Дніпровському будівництві в жовтні 1927 р. незадоволення будівельників на о. Хортиця було викликане відсутністю обладнаної для них їдальні, тому що функціонуюча, як відмічалось у документі ДПУ, обслуговує тільки службовців, і через те робітники назвали її "офіцерською їдальнею"²⁰.

Таким чином, наявні документи дають підстави стверджувати, що передусім значне погіршення соціально-побутових умов на будовах періоду прискореної індустріалізації викликало незадоволення значної частини робітників-будівельників. Воно проявлялось у зміні їхніх соціально-політичних настроїв у небажаному для владних структур напрямку. Проте в умовах уніфікації всіх сфер життя та внаслідок репресій під виглядом боротьби з "класовим ворогом" страйковий рух, як головний метод боротьби робітників за свої права, не набрав масових форм, а на зламі першої та другої п'ятирічок зник на новобудовах.

Правлячий режим в екстремальних умовах прискореної індустріалізації формував новий тип робітника, який з часом почав сприймати існуючий стан речей здебільшого за норму, а будь-яке покращення в соціально-побутовій сфері розглядалось ним як свідчення успішної політики

більшовицької партії в справі побудови нового, соціалістичного суспільства. Тому у середині 1930-х рр. ці ілюзії та міф наштовхнулися на реалії стаханівського руху, спричинивши високе соціальне напруження у суспільстві та новий виток репресій.

Примітки:

¹ Державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 1, оп.20, спр. 3569. — Арк. 1.

² Там само. — Спр. 2523. — Арк. 2, 130.

³ Там само. — Оп. 20, спр. 2523. — Арк. 196.

⁴ Там само. — Арк. 269, 291.

⁵ Там само. — Арк. 328–329.

⁶ Там само. — Спр. 3000. — Арк. 15, 18.

⁷ Там само. — Спр. 2523. — Арк. 16.

⁸ Там само. — Спр. 3197. — Арк. 66 зв., 75. зв., 79 зв., 89, 89 зв.

⁹ Там само. — Арк. 41 зв., 62 зв.

¹⁰ Там само. — Спр. 3579. — Арк. 121, 122, 122 зв.

¹¹ Там само. — Спр. 2991. — Арк. 17.

¹² Там само. — Спр. 2523. — Арк. 197.

¹³ Там само. — Оп. 16, спр. 6. — Арк. 329, 330.

¹⁴ Там само. — Оп. 20, спр. 3031. — Арк. 78.

¹⁵ *Епштейн А.І.* Робітники України в боротьбі за створення матеріально-технічної бази соціалізму (1928–1932 рр.). — Харків, 1968. — С. 108.

¹⁶ ЦДАГО України. — Ф.1, оп.20, спр. 4246. — Арк. 1.

¹⁷ Там само. — Спр. 4243. — Арк. 10.

¹⁸ Там само. — Спр. 5593. — Арк. 86.

¹⁹ Там само. — Спр. 3192. — Арк. 45, 46.

²⁰ Там само. — Спр. 2523. — Арк. 330.